

Sándor Anna – Tóth Katalin

Nyitragerencséri tájszótár. Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján (*Presinszky Károly*)

KALLIGRAM. POZSONY. 2020. 288 OLDAL

Az első szlovákiai magyar helyi tájszótár

A nyelvjárási szókészlettel foglalkozó szótáraknak többféle típusa ismert. A nyelvjárási lexikográfia a szótárak tipizálásakor különbséget tesz a helyi szótár és a helyi tájszótár között. A helyi szótár egyetlen település szókészletét ismerteti úgy, hogy a köznyelvvel megegyező és a köznyelvben ismeretlen szavakat is tartalmazza. Ezzel szemben a helyi tájszótár egy településnek a köznyelvben nem használatos szavait dolgozza fel (Hegedűs 2001: 400). A szlovákiai magyar nyelvjárások lexikai elemeivel számos kiadvány foglalkozik: vannak tájszó- és nyelvjárási szakszókinccsgyűjtemények (az áttekintésüket lásd Presinszky 2009: 31–42), valamint jelent meg helyi szótár is (Gágyor 2003–2004), ám helyi tájszótárral mindeddig nem büszkélkedhettünk. A *Nyitragerencséri tájszótár* tehát a maga nemében egyedülálló és hiánypótló mű: az első szlovákiai magyar helyi tájszótár.

A kiadvány Sima Ferenc tájszóhagyatéka alapján készült, amelynek adatait a neves nyelvjárás-kutató több mint öt évtizeden át gyűjtötte. Az adatok feldolgozását, megszerkesztését és publikálását viszont betegsége és halála miatt nem tudta véghez vinni. Sándor Anna és Tóth Katalin a szótár elkészítésével nemes feladatot is teljesítettek. A munka első része bemutatja Sima Ferenc életét és munkásságát, a tájszóanyag gyűjtésének, valamint későbbi feldolgozásának körülményeit, továbbá tartalmazza a kutatási helyszínt, Nyitragerencsér történetét, lakóinak bemutatását és nyelvjárásának rendszerszerű leírását. Az első nagy rész a felhasznált irodalom közlésével és a szlovák nyelvű összefoglalóval zárul. A könyv második, fő része a modern nyelvjárási lexikográfiai módszerekkel megszerkesztett szótár.

Sándor Anna bevezető gondolatai után Sima Ferenc nyelvészeti és tanári pályájának állomásairól és eredményeiről olvashatunk. Kiderül, hogy a csitári hegyek alatt látta meg a napvilágot, és ez „szinte előre meghatározta felnőttkori tudományos érdeklődését, majdani nyelvészeti kutatásainak fő témáját, a szlovákiai, köztük különösen a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások kutatását” (12). Pozsonyban érettségizett, majd ott szerzett szlovák–magyar szakos tanári oklevelet is. Ezt követően néhány évet a Pravda Kiadónál dolgozott, majd 1953–1983 között a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének adjunktusa, később docense lett. Szakterülete a fonetika, a fonológia, a magyar és a finnugor nyelvtörténet volt, a legtermékenyebben azonban a dialektológiában alkotott, elsősorban ez állt tudományos érdeklődésének középpontjában. A szlovákiai magyar nyelvjárások tájszóival foglalkozó írásait nemcsak magyarul és szlovákul, hanem németül, sőt angolul is közzétették. Sima Ferenc legismertebb műve (főképp a magyar szakosok körében) a *Magyar nyelvtörténet I.* című tankönyv. Néprajzi jellegű írásai közül a legjelentősebb a *Vétessék ki szóló szívem* című szlovákiai magyar népballada-gyűjtemény, amelyet Ág Tiborral, a neves népzene-kutatóval adott közre. Magyar–szlovák szakosként felismerte, hogy a szlovákiai magyarság asszimilációjának egyik fő oka a hiányos szlováktudásból adódó nyelvi hátrány. Chrenka Edittel és Kazimír Máriával összeállított egy szlovák–magyar és magyar–szlovák zsebszótárt, „mely hiánypótló és nélkülözhetetlen lett a kétnyelvűségi lét mindennapjaiban” (16).

Sima Ferenc tájszóhagyatéka tizenkét Nyitra-vidéki magyarlakta község nyelvjárásának adatait tartalmazza több ezer cédula és a hozzájuk kapcsolódó, magyarázatokot tartalmazó dossziék formájában. A nyelvi adatokon kívül a cédulák magukban foglalják a gyűjtés és a lejegyzés körülményeire vonatkozó információt (gyűjtés ideje, adatközlő monogramja, megjegyzések). Az adatgyűjtés legintenzívebb időszaka az 1950-es években zajlott, ezért az adatok nem tekinthetők szinkrón nyelvi anyagnak. Ebből a nagy hagyatékból a szótár készítőinek azért esett a választása a nyitragerencséri tájszóanyagra, mert ez teszi ki a Sima-féle gyűjtemény legnagyobb részét. A szerzők választását az is befolyásolta, hogy munkájukkal nyelvi és kulturális értéket mentsenek, ugyanis a mai Nyitragerencséren rohamosan felgyorsult a magyar lakosság asszimilációja és csökkenése. Ennek legfőbb oka, hogy a falu Nyitra város közvetlen szomszédságában fekszik. A 95%-ban szlovák nemzetiségű város tőszomszédsága a község nyelvi és néphagyományainak felbomlására és a magyarok számának erőteljes csökkenésére van nagy hatással. „Az etnikai arányok megváltozását a magyarság asszimilációján kívül az is befolyásolja, hogy a községben az építkezési telkek és a régi házak megvételével a szlovákok nem csupán hétvégi, hanem állandó lakhellyel rendelkező lakosokká váltak a faluban” (38).

A nyitragerencséri nyelvjárással a 19. század végétől foglalkoznak a nyelvjárás kutatók. A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjaként Imre Samu és Kálmán Béla is gyűjtöttek többek között a községben, amelynek nyelvjárását az északnyugati palóc nyelvjárás csoporthoz sorolták, bár ez a besorolás több kérdést is felvetett. A nyitragerencséri nyelvjárás besorolásával kapcsolatos kérdésekre A *Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza* (Sándor 2004) adta meg a választ. Eszerint „Nyitragerencsér a Nyitra-vidéki nyelvjárás csoporton belül a középső alcsoportba tartozik. Az viszont kétségtelen tény, hogy e nyelvjárás a tőle délnyugatra fekvő kutatópontok néhány olyan vonásával is azonosságot mutat, mely hiányzik a középső alcsoport többi településének nyelvjárásából. Ilyen pl. a határozói igenév *-va/-ve* képzőjének a viselkedése, mert míg Nyitragerencséren *fűsövel* (= fésülve), *írvál*, *vāgvál*, addig a középső alcsoport többi kutatópontján *fűsöve*, *írvá*, *vāgvá*” (40). A tájszótár első részének 8 alfejezetében a tájszóhagyatékból vett adatokkal gazdagon szemléltetve ismerhetjük meg a gerencséri nyelvjárás további hang- és alaktani, valamint mondattani jelenségeit.

A kiadvány legnagyobb része a tájszókat tartalmazó szótár, amelyet Sándor Anna és Tóth Katalin gondos válogatással és körültekintő szakmaisággal állítottak össze. A feldolgozás menetéről és a szócikkek összeállításáról külön alfejezetben olvashatunk. Ebből a kutatásmódszertani szempontból is fontos részből megtudhatjuk, hogy a nagy mennyiségű cédulaanyagból nem kerülhetett be minden tájszó a szótárba. Ennek egyik oka az volt, hogy néha ugyanaz a tájszó (más-más nyelvtani alakban, de azonos jelentésben) több cédulán is szerepelt. Más esetben pedig a cédulán szereplő szó a *Magyar értelmező kéziszótár* alapján nem minősült tájszónak. A tájszó típusát sem jelölte a gyűjtő, ezért ezt az információt a feldolgozás folyamán határozták meg a szótár összeállítói. A tájszótípust (a viszonyzó és a tulajdonnevek kivételével) mindegyik címszó után rövidítéssel jelölik, ezáltal a Nyitragerencséri tájszótár „olyan többletinformációt is tartalmaz, mely az eddigi magyar tájszótárakból hiányzik” (28).

A szótárba öt tájszótípust vettek fel a szerzők: a valódi tájszók két csoportját – a tulajdonképpeni (Vt) és a névbeli (Vn) tájszót –, ezenkívül a jelentésbeli (J) és az alaki (A), valamint az alaki-jelentésbeli (AJ) tájszókat. A tájszók tipizálása több esetben nem volt problémamentes. A valódi tájszók típusában a többszörösen továbbképzett igék okoztak nehézséget, mert ezeknek „a köznyelvvel azonos szótövéhez a köznyelvtől eltérően több vagy más képző is kapcsolódott (például *ajándíkoskogyik* 'ajándékoz', *bokszókogyik* 'bokszol', *tréfākogyik* 'tréfál', *turkākogyik* 'turkál')” (29). Az ilyen típusú tájszókat a szótár összeállítói a valódi névbeli tájszótípusba sorolták.

A tájszótárban nehézséget okozott az alaki tájszók besorolása is. Ez egyrészt az alaki tájszóknak a nem egyértelmű, hol szűkebb, hol tágabb meghatározásával is összefüggött. Az egyik felfogás szerint ugyanis az alaki tájszó a köznyelvi szótól alakjában, tehát legalább egy beszédhangjában

különbözik (Hegedűs 2001: 378). A másik felfogás szerint pedig nem lehet alaki tájszó a valamely nyelvjárásra általában jellemző, sok morféma kiterjedő hangtani jelenségeket tartalmazó szó (ÚMTsz. I, 11). Mindezekkel összhangban a Nyitragerencséri tájszótár készítői köztes megoldást választva „nem minősítették alaki tájszónak azokat a címszókat, melyek az érintett köznyelvi lexémához képest csupán a palóc nyelvjárásokra jellemző magánhangzókat tartalmazták, viszont a tendenciaszerűen jelentkező magán- és mássalhangzó-jelenségeket felmutató nyelvjárási szavakat alaki tájszóként határozták meg” (30). Így tehát például a *kír* 'kér', a *szomoró* 'szomorú' és a *szężony* 'szezon' lexémák az alaki tájszók közé kerültek.

A könyvismertetésből természetesen nem maradhat ki a szótárrész bemutatása sem. A szótár szócikkei a következő részekből épülnek fel: a címszó, a tájszó típusa, a nyelvjárási szóalak, a tájszó szófaja, jelentése(i), példamondat(ok), utalás(ok). A továbbiakban néhány érdekes és különleges tájszót ajánlok az olvasók figyelmébe. Elsőként a *pupácskát*, amely „kelt tésztából készített, hüvelyknyi vastagságú rudak formájában megsütött, majd darabokra vágott és leforrázott tésztaféle” (229). Ezt Gerencsérien kissé megszírozva, mézzel, mákkal vagy túróval ízesítve (karácsonyi ételként is) fogyasztják. Másodikként a *formafutott* alakot, amely „gyerekek megszólításában vagy szitkozódásban előforduló kifejezés” (131). E tájszót szemléltető példamondatok is nagyon találóak: „*Várgá Márcsá mondātā: tē bűdös furmáfutott! – Bálkó néni még mondják máma is? – Hohó! perszehogy, igen, nágyon. Tē bidös furmáfutottya! Gyerékékrē*” (131). Harmadikként pedig a *kacsmarog* igét, amelynek jelentése „udvarol valakinek, jár valaki után. *Még kácsmárogo utānnád? Bök ki vígre, Tēklā! – Csāk űllök otthon, mind ā szövíndék, tē mēg ki tuggyā, hun kácsmárogo!*” (162).

Az ismertetés és a szemléltetett példák alapján bizvást állítható, hogy a kiadványt nem csak azért érdemes fellapozni, hogy lássuk, milyen az első szlovákiai magyar helyi tájszótár. Mindenkinek ajánlható, aki szeretné megismerni a régi gerencsériek életét, szokásait és gondolkodásmódját. Emellett gerencséri személy- és földrajzi nevek is találhatóak benne. A Nyitragerencséri tájszótár tehát nemcsak a nyelvjáráskutatók számára nyújthat értékes információkat, hanem néprajzi és névtani kutatásoknak is hasznos forrásává válhat, valamint az anyanyelvi órák is színesíthetők általa.

Irodalom

Gágyor József 2003–2004. *Tallósi szótár I–II*. Madách-Posonium. Pozsony.

Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási szóképzlet és vizsgálata. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó. Budapest. 375–408.

Presinszky Károly 2009. A magyar nyelvjárások írott forrásai. In: Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Konstantin Filozófus Egyetem. Nyitra. 31–42.

Sándor Anna 2004. A *Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.

ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2010. *Új Magyar Tájszótár*. 1. A–D, 2. E–J, 3. K–M, 4. N–S, 5. SZ–ZS. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Presinszky, Károly: The first Hungarian local landscape dictionary in Slovakia

Az írás szerzője

Presinszky Károly

egyetemi adjunktus

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

kpresinszky[kukac]ukf.sk